

(Приказ књиге: Дарко Танасковић: *Неоосманизам - повратак Турске на Балкан*, ЈП „Службени гласник“, 2010, стр. 1–109)

Увод

Само десетак година након смрти Кемала-паше Ататурка (1881–1938) његово животно дело у облику националне и секуларне турске државе западноевропског типа – било је изложено поступној ерозији, уз лагану, али стрпљиву и добро срачунату, ревалоризацију доктринарно-идеолошких достигнућа некадашњег Османског царства. То је у првом реду подразумевало реисламизацију турског друштва, а она се извлачила испод љуштуре ортодоксног кемализма, стварајући претпоставке за изградњу једне другачије друштвене и политичке конјуктуре у модерној Турској. Тако су, по процени многих истраживача савремене геополитике на Блиском истоку и на Балкану, ударени темељи неоосманистичке доктрине, која је вазда била присутна у унутрашњој и спољној политици послератне Турске. Та се доктрина није увек могла лако идентификовати у турској политици услед својих веома специфичних, готово флуидних обележја. За време Хладног рата неоосманизам је био маргинална и готово непрепознатљива појава зато што је била у сенци доминирајуће идеолошке дихотомије, која је обележила међународне односе у подељеној Европи средином XX века.

После пада Берлинског зида и расула комунистичког блока, те распада Совјетског савеза и комунистичке Југославије, неоосманизам је попримио јаснију идеолошку физиономију, која се – опет у зависности од конкретне ситуације – различито манифестовала, али вазда са истим политичким циљевима: јачање политичког, привредног и војног утицаја Турске на земље у њеном „ширем суседству“, које су некада припадале Османском царству. Ту се пре свега мисли на земље Закавказја, Централне Азије, Блиског истока и Балкана. Овакав политички правац постхладноратовске Турске јасно се може уочити како за време председниковања Тургута Озала (1989–1993) и Сулејмана Демирела (1993–2000) тако и данас за време председниковања Абдулаха Гула (од 2007). Таква идеолошко-политичка платформа Турске се поступно кристалисала и брусиласа садржећи у себи и неке прикривене („кетменске“) компоненте, премда турски државници углавном оспоравају постојање било какве назнаке неоосманизма. Ипак, чињенице говоре сасвим другачије.

Неоосманизам је увелико присутан у турској политици (унутрашњој и спољној) што је видљиво и на Балкану последњих година. Мирољуб Јевтић је међу првима у Србији упозорио на овакав политички правац Турске већ давне 1995. године, у коауторској књизи „Ислам и геополитичка логика“. Међутим, прво свестраније и слојевитије тумачење доктрине неоосманизма и турске спољне политике потиче од проф. др Дарка Танасковића. Овај еминентни српски оријенталиста и дипломата недавно је објавио књигу мањег опсега, под симболичним насловом: „Неоосманизам“. Повратак Турске на Балкан. У њој веома аргументовано и убедљиво објашњава стратегију турске дипломатије за XXI век, а тиме и корене њеног актуелног политичког динамизма. Ово Танасковићево дело утолико је вредније наше пажње и ишчитавања због тога што је турски уплив на унутрашњу и спољну политику Србије данас већ веома видљив. Стога је најпре потребно утврдити шта се подразумева под појмом неоосманизам, затим шта је његово основно идеолошко-политичко извориште и, на концу, који је простор његовог досезања.

„Стратегијска дубина“ Ахмета Давутоглуа – „турског Кисинџера“

Под неоосманизмом Дарко Танасковић подразумева специфичан идеолошки програм поступне реисламизације турског секуларног друштва и разградњу темељених претпоставки кемализма, уз наглашено јачање међународног положаја Турске, што се манифестује на различите начине, зависно од историјског тренутка и политичких околности раздобља после Другог светског рата. Тако се као кључне одреднице неоосманистичке доктрине појављују: исламизам (али и пантуркизам), прагматизам и принцип двоструких стандарда у спољнополитичком наступу Турске. Оне готово неприметно, али упорно и сигурно, разграђују секуларно устројство државе (по принципу „тиха вода брег рони“), остављајући само фасаде кемалистичких институција као голу форму.

Танасковић наглашава да је реисламизација турског друштва значајан саставни елемент неоосманизма. Реисламизација је процес који је у Турској наишао на плодно тле, пошто у њој већ више деценија функционише вештачки лаицизам без снажног друштвеног упоришта и легитимитета. То се и те како осетило и у овом делу Балкана, а манифестовало се и у програму радикалне исламизације босанских муслимана изложеном у Исламској декларацији Алије Изетбеговића од 1971. године. У њој је Изетбеговић узгред оштро критиковао Кемал-пашин секуларни поредак као „европски плагијат“, који је од Турске начинио другоразредну државу, без већег политичког ауторитета у међународним односима.

Кемалистички поредак турске државе у суштини није одраз турске политичке стварности. Због тога оружане снаге у њему имају посебно наглашен правно-политички положај јер имају овлашћења да интервенишу ако процене да цивилна влада крши лаички карактер државе. Међутим, ислам је толико дубоко усађен у народу да никада није ни изгубио статус основног полазишта личног и колективног идентитета маса и њиховог оријентира у друштвеном животу. У својој анализи Танасковић овде прелази са првог елемента неоосманизма на други, а затим и на трећи његов елемент, чиме објашњава како та доктрина све више постаје како образац за свакодневни живот у Турској тако и и окосница турске дипломатије.

Политичка пракса у Турској (али и у неким другим муслиманским земљама) показала је да се применом западних идеја парламентарне демократије, пре или касније, доводе на власт (про)исламистичке политичке снаге, без обзира на уставно лаички карактер турске државе, висок степен секуларизације њеног јавног живота, те моћног положаја војске, као јединог поузданог чувара кемализма. То значи да су тековине кемализма заправо веома крте и да се секуларни поредак може одржавати само неком врстом диктатуре, заогрнуте плаштом парламентаризма и модерности. Но, и када разграђују секуларизам, турски политичари то никада неће јавно признати нити ће се одрећи Кемала-паше Ататурка и његових достигнућа. Поготову то неће показати пред западним политичарима, у чијим очима Турска (као чланица НАТО) и даље представља најпоузданијег партнера међу муслиманским земљама и најбољи пример да се и у муслиманској држави могу применити идеје модерне демократије западноевропског типа. Међутим, што је више Ататуркових слика у турским канцеларијама, то је све мање кемализма у турском јавном животу, – сугерише Танасковић.

На концу, неоосманистичку доктрину у спољнополитичком наступу Турске карактерише и принцип двоструких аршина, чија примена зависи од конкретних политичких интереса. На пример, Турска одбија да призна почињени геноцид над Јерменима током Првог светског рата, али је ултимативно захтевала од Србије да донесе резолуцију о тзв. геноциду над босанским муслиманима у Сребреници; или: Турска је извршила инвазију на северни део Кипра, међународно признату државу, а признала је самопроглашену државу Косово, и сл.

Тако се постепено обликовала неоосманистичка политичка доктрина, коју је теоријски утемељио и кохерентно уобличио акутелни шеф турске дипломатије и познати универзитетски професор Ахмет Давутоглу 2001. године у својој књизи Стратегија дубине: међународни положај Турске. Та књига практично служи као платформа за турску спољну политику на почетку XXI века. Важно је при том нагласити да је овај агилни турски министар предавао и на познатом Међународном исламском универзитету у Куала Лумпуру 1990–1995. године, на коме су се окупљали муслимански професори и

студенти из читавог света. Међу њима је био и реис-ул-улема Босне и Херцеговине Мустафа Церић.

Танасковић истиче да Ахмет Давутоглу уводи синтагму стратегијска дубина као кључни појам своје неоосманистичке теоријске парадгме, по којој је и сама књига добила назив. Овај појам подразумева компоненте историјске и географске дубине. Као једина легитимна наследница историје и географије Османског царства, Турска поседује огроман политички потенцијал. Она се налази у центру евроазијског геополитичког простора, због чега је вековима била фактор свих најзначајнијих догађаја који су се преливали са Блиског истока на Балкан и даље, у католичко-протестантска подручја Европе. У том смислу, Давутоглу (и остали протагонисти неоосманистичке доктрине) одбија да прихвати ону већ изанђалу изреку, нарочито популарну у западној науци и публицистици, да је Турска „мост између Европе и Блиског истока“. Он истиче да Турска није „мост“ него „срце Евроазије“, њен природни центар који ће имати кључну улогу у сређивању политичких и економских прилика на широком простору „од Јадранског мора до Централне Азије“ (како је то некад говорио Сулејман Демирел), захваљујући својој историјској и географској дубини. Турска поседује, наглашава даље Давутоглу, све потребне друштвене компоненте за такву улогу у суштински измењеним међународним односима: демократски поредак, просечно младо и динамично становништво, формирано цивилно друштво, стабилну грађанску класу, тржишну привреду и веома респектабилну научну и технолошку инфраструктуру. Захваљујући овим потенцијалима, по мишљењу Ахмета Давутоглуа, Турска би морала да изађе из оквира досадашње пасивне спољне политике и постане неимар нове политичке и економске конјуктуре, ревалоризујући своје културно-историјско наслеђе и предности свог географског положаја.

Другим речима, Давутоглу наглашава да Турска више не може бити периферна држава чија се политичка улога своди на „мост“ између цивилизација, него да мора повести активну спољну политику и постати центар политичког одлучивања. А да би то постигла, мора изградити нови идентитет, својствен тој њеној новој амбициозној улози на широком простору Евроазије. Раскидајући са спољно-политичком оријентацијом кемалистичке Турске, Давутоглу препоручује партнерство с великим силама (САД, Европска унија, Русија, Кина) и обнову сфера свог утицаја, које би се територијално поклапале с најважнијим провинцијама некадашњег Османског царства. У том контексту, домицилно муслиманско становништво појединих регија послужило би као „грађевински материјал“ за здање нове турске регионалне и глобалне моћи.

Већ је наглашено да су Кавказ и Централна Азија, Блиски исток и Балкан оне области у којима савремена Турска жели да обнови свој политички и економски, па и војни утицај. Међу њима посебан значај има Балкан, јер је он одувек представљао, често порицану

базу „турског европејства“. Анализирајући овај аспект доктрине неоосманизма, Танасковић се додатно осврнуо на један изузетно важан есеј турског политиколога Мехмета Али Киличбеја, под називом „Ми смо заиста Европљани“. У том есеју посебно се наглашава да рат у Босни није представљао плод хришћанско-муслиманског сукоба, нити је то био рат цивилизација у виђењу Семјуела Хантингтона, него најозбиљнији покушај у модерној историји да се Турска избаци из Европе и пошаље на Исток, којем никада није припадала и који је за њу увек био безначајан. Из овог есеја се јасно може видети да неоосманисти изграђују нови идентитет Турске, претежно на политичким и културним траговима некадашњег Османског царства у балканским земљама. За њих је Балкан примарна зона утицаја, и највећи део њихових активности биће посвећен решавању балканских политичких проблема, дабоме – како то одговара интересима савремене Турске. У том смислу, индикативно је да за званичну Турску Србија представља „суседну земљу“.

Подсећајући на чињеницу да је у постосманском периоду дошло до систематског уништавања османске културне баштине у балканским земљама чему се тада слаба Турска није могла ефикасно супротставити, Давутоглу је истакао да је тај процес најдаље отишао у Грчкој и Бугарској. Управо због тога – наставља „турски Кисинџер“ – неопходно је усредсредити се на два темељна и традиционална ослонца османско-пантуркистичке политике на Балкану: Бошњаке и Албанце. Они представљају основну људску базу регенерисане турске политичке и економске моћи, и због тога је потребно све учинити како би се задовољили њихови политички апетити. Јака Албанија и централизована Босна и Херцеговина, којима треба прибројати и независно Косово, представљају прворазредни интерес за Турску, имајући у виду да се једино тако може супротставити утицају других сила у региону: руском (преко Срба и евентуално Бугара) и немачком (преко Словенаца и Хрвата). Лук који се са запада протеже од Бихаћа, преко централне и источне Босне, затим Старе Рашке (Санџака), Косова, Албаније, Македоније, Кирџалије до Тракије – представља за Давутоглуа коридор од животне важности за Турску. Давутоглу сматра да је српска намера током рата у Босни и на Косову била да се овај коридор пресече, а убеђен је да је потребно учинити све како би се он обновио. У супротном – закључује Давутоглу – босански муслимани би били препуштени асимилаторском утицају Хрватске, док би санџачки муслимани и косовски Албанци били препуштени утицају Србије.

О томе колико је турски спољнополитички наступ према Балкану озбиљно осмишљен и пројектован за дужи временски период сведочи и онај сегмент Давутоглуове књиге Стратегијска дубина који говори о постојању трију концентричних геополитичких кругова, у којима би се манифестовао турски утицај различите дубине и интензитета. Први је тзв. Унутрашњи круг, који сачињавају Косово и Метохија (самим тим и Србија), Албанија и Македонија; други је тзв. Средишњи круг, сачињен од Грчке, Србије, Бугарске и Босне и Херцеговине, док последњи тзв. Спољашњи круг сачињавају Хрватска, Мађарска и Румунија, и он није од примарне важности за Анкару.

За Турску је најважније да Албанија и читав албански национални корпус што више ојачају. Не сме се дозволити да Албанија и даље буде слаба и сиромашна земља, јер би у том случају Италија и Грчка оснажиле своје присуство у њој, сузбијајући турске политичке амбиције и регионалне интересе. Давутоглу је посебно свестан сложености и противречности укупне проблематике албанско-македонских односа, као и ризика да њихово погоршавање отвара врата упливу грчког, бугарског и српског утицаја на ову изнутра политички подељену и фактички поцепану земљу. Због тога – истиче Давутоглу – Турска мора оснажити албанско-македонско државно заједништво, и створити све услове да Албанци максимално користе своја људска права у Македонији како би се очувао поредак и интегритет ове нестабилне државе.

У погледу тактике за други геополитички круг држава, ту је најважније да Турска на сваки покушај упостављања тешње и уговорне сарадње међу њима благовремено активно одреагује, и то иницијативом за склапање противуговора како се не би пореметила равнотежа на штету Турске и њених балканских штићеника. Важно је нагласити да Давутоглу не доводи у питање осовину Београд–Атина. За њега је то политичка чињеница на коју се не може утицати. Међутим, може се утицати на то да се тој осовини не прикључи и Софија. Он страхује од те могућности и отворено препоручује што активније превентивно деловање према Бугарској како би се ова више везала за Турску. Колико је Турска била успешна на овом плану може се видети из чињенице да су сви нерешени спорови између Бугарске и Турске (а има их доста) били некако забашурени и гурнути на маргине, како би Бугарска била примљена у Европску унију 2007. године. Томе је много допринела и странка турске мањине у Бугарској, чији је лидер Ахмет Доган готово увек представљао пожељеног политичког партнера за све бугарске политичке странке. Даље, Бугарска је признала независност Косова, њен представник пред Међународним судом правде у Хагу „срчано“ је бранио право Косова на независност, а њени политички прваци непрекидно охрабрују албанско-македонску сарадњу. Намеће се закључак да Бугарска то чини како би и сама извукла парцијалну корист из дате геополитичке ситуације на Балкану, посебно у источној Македонији.

На крају овог дела приказа може се још додати да велике силе, а на првом месту САД, Велика Британија, Француска и Немачка, немају ништа против оваквог спољнополитичког заокрета Турске. Изгледа да се ни Русија томе не противи, а то питање Кина као да нема уопште у свом видокругу. Често се може чути мишљење да је Турска (као чланица НАТО) обичан регионални послушник САД и Велике Британије, који не ради ништа друго него само испуњава њихове политичке захтеве, а да заузврат добија право да „успоставља ред и мир у свом дворишту“. То можда тако изгледа само на први поглед, али је далеко од праве истине. Тачно је да Турска уважава политичке интересе и захтеве англо-саксонских земаља, али је истовремено спремна и да им се супротстави уколико то захтевају њени сопствени стратешки политички интереси.

Турска их никада неће жртвовати да би угодила свом покровитељу с друге стране Атлантика. У том контексту би требало и тумачити неке изузетно занимљиве политичке маневре турске владе, који су непријатно изненадили САД: повлачење свог амбасадора из Вашингтона „на консултације“ због усвајања резолуције у америчком Конгресу којом је прогон Јермена у Турској за време Првог светског рата оцењен као геноцид; затим, заостравање односа са Израелом поводом угрожавања положаја Палестинаца у појасу Газе; давање подршке председнику Ирана Махмуду Ахмадинежаду (иначе отвореном америчком непријатељу), те приступање гасном аранжману са Русијом „Јужни ток“. Све ово потврђује да Турска тежи да самостално води своју спољну политику, те да би такав њен наступ требало очекивати и у блиској будућности.

Како би требало да Србија реагује на неоосманистичку политику Турске?

У овом тренутку то је кључно питање за српску државну политику и дипломатију. Завршавајући анализу Стратегије дубине, Дарко Танасковић је нагласио да се неоосманизам у турској политици не сме посматрати са морализаторског становишта: то само може замаглити сушину ствари. Сам по себи, неоосманизам није није ни добар ни лош. Чак би се могло признати да и има неку врсту легитимитета. Ако Немачка може да штити интересе Словенаца и Хрвата, а Русија интересе Срба, зашто Турска не би могла да штити интересе Бошњака и Албанаца – размишља Танасковић. Ово је у суштини легитимно питање. Због тога не би требало унапред осуђивати неоосманизам. Србија би, пре свега, морала да на неоосманизам гледа као на реалан геополитички фактор, а да се према њему постави тако да за себе оствари што већу корист, уз минималне „утрошке“ у односима са препорођеном Турском. Танасковић сматра да је то свакако могуће и за то даје аргументацију.

Делећи са Танасковићем суштинске аргументе, и ми сматрамо да је то изводљиво. Без увијања, можемо констатовати да је Србија у овом тренутку врло слаба држава. Карактеришу је: нестабилне и порозне институције, одсуство владавине права и политичке одговорности, готово разоружана војска, ауторитарни страначки вођи, корумпирана политичка елита, исцрпљена и монополима стегнута економија, пропала средња класа (традиционални носилац напретка), изразито негативна стопа природног прираштаја и неадекватна научна и технолошка инфраструктура. Њена улога у међународним односима је суштински маргинална. На основу овакве „рендгенске слике“ наше државе јасно се може закључити да у овом тренутку Србија не може сама ни изблиза парирати захукталом неоосманизму. Потребно је да српске интересе подупре нека респектабилна сила, која би гарантовала њихову заштиту у односима Србије са Турском. Јасно је да и у овом историјском тренутку постоје две групе великих сила, дубоко умешаних у балканске послове: западне државе (САД и Европска унија) и Русија.

Политичко искуство у последњих двадесет година јасно показује да ниједна релевантна западна земља (САД, Велика Британија, Француска, Немачка) неће подржати суштински национални и државни интерес Србије. Сваки покушај да се нешто предузме, макар и у минималну заштиту српских државних интереса, обавезно се у западној штампи и дипломатији жигује као „обновљени српски национализам“, „повратак на Милошевићеву политику“, „тврдолинијаштво“ и сл. С друге стране, западне земље редовно подупиру националне тежње свих других балканских држава и народа, и то, како се показује у пракси, редовно на српску штету. То значи да се Србија не може уздати у западне земље, што безусловно чини актуелна власт Бориса Тадића. Тражећи подршку тамо где је не може наћи, српска влада се нашла на „брисаном простору“ у односима са неоосманистичком Турском, те је доживела неколико тешких пораза. То је донело огромну штету Србији, Републици Српској, али и српском народу на Косову и Метохији. Да поменемо само најважније: усвајање резолуције о Сребреници, потписивање Истамбулске декларације, одлазак председника Тадића у Поточаре на комеморацију сребреничким жртвама „српског теноцида“, где се хисторично и бестидно вређају Србија и Република Српска итд. Очигледно је да Србија мора напустити досадашњу политику безусловног „срљања“ у Европску унију јер је јасно да је Брисел (заправо Немачка) не жели у свом чланству нити ће јој гарантовати минимум политичке заштите. Потребно је да Србија одустане од политике оличене у оној, сада већ смешној и неозбиљној политичкој синтагми: „Европа нема алтернативу“. Привилеговано партнерство Србије са Европском унијом у овом је тренутку оптималан оквир сарадње са Бриселом. Такав политички аранжман би сузио маневарски простор Брисела да настави серију непринципијелних уцена према Србији, док би Србија коначно изашла из магловитих и виртуелних пројеката „светле европске будућности“, неке врсте модерног „Скадра на Бојани“. Тако би се растеретила политичка енергија, преко потребна за адекватно постављање Србије према Турској, како би се у захукталом неоосманизму сузбили према Србији насртљиви елементи, а искористиле неке његове погодности.

У овом моменту то се може постићи само преко гасног уговора „Јужни ток“. Недавно се Турска прикључила овом евро-азијском гасном аранжману, што је јасан показатељ да и Турска жели блиске привредне и политичке односе са Русијом. И ту околност Србија би морала искористити. Улазећи у тесне политичке, привредне и културне везе са Русијом, што Турска не би могла да осујети, Србија би практично добила снажног заштитника својих привредних, а тиме и политичких интереса. Што је најважније – и Русија би имала конкретне разлоге да српске политичке интересе препознаје као сопствене. Тако би се Србија, оснажена руском потпором, ефикасно суочила са неоосманизмом, потискујући политичке амбиције Турске и користећи економске предности аранжмана „Јужни ток“, као и свих уговора које би Београд закључио са Анкаром. У вези с тим, Русија би сигурно водила рачуна о садржини и квалитету тих уговора, и не би дозволила да било који од њих угрози правно-политички поредак у Србији нити српску економску конјуктуру, пошто би то извесно штетило руском капиталу и инестиционим интересима у Србији. Тако би се политичка оштрица неоосманизма постепено тупила у Србији, а у пракси би опстајала

само његова економска страна. На тај начин би се створила руско-турска равнотежа на централном (а не на „западном“, како је то погрешно крстила бриселска бирократија) Балкану, што би знатно побољшало међународни положај Србије. Политички и економски оснажена Србија обновила би свој утицај на Косову и Метохији, док би положај албанских власти постајао све слабији пошто оне више не би биле у позицији да траже подршку од Турске. Поред тога, албанске власти на Косову и Метохији не би могле рачунати ни на знатнију економску помоћ од Запада услед галопирајуће економске кризе, што би их све више окретало Београду.

Са друге стране, овакав развој догађаја би позитивно утицао и на јачање положаја Републике Српске у Босни и Херцеговини. Уравнотежени утицај Турске и Русије (самим тим и Србије) на Босну и Херцеговину сигурно би водио пацификовању односа између Срба и Бошњака. Уједно би се сузбио утицај из Хрватске, који већ више од сто година ремети односе између муслиманског и православног становништва у Босни, настојећи да управо из тога извуче максималну корист за себе („Муслимани су цвијеће хрватског народа“). Хрватска у том случају не би могла да затражи подршку за своје интересе у Босни од Немачке пошто Немачка сигурно не би желела да квари своје стратешке односе са Русијом због Загреба (аранжман „Северни ток“, серија економских уговора). А и САД се не би отворено ангажовале јер су проблеми у Ираку и Авганистану, нуклеарни програм Ирана и Северне Кореје, криза у НАТО-у, нерешени односи са Кином и економска криза ипак важнији за Обамину администрацију него заштита хрватских интереса у Босни и Херцеговини.

* * *

Подстакнути Танасковићевим приказом неоосманистичке доктрине Турске, долазимо до поенте наших спољнополитичких промишљања: нова дипломатска стратегија Турске за XXI век директно извире из унутрашњих политичких промена турског друштва, пре свега у виду реисламизације и десекуларизације јавног поретка. Ататурково политичко наслеђе у унутрашњој и спољној политици Турске суштински је готово збрисано, али се оно још увек из тактичких и пропагандних разлога вешто користи као аргумент у наступу Турске на међународној сцени. На пример, и недавно отворени културни центар у Новом Пазару, који ће несумњиво служити реализацији доктрине неоосманизма, добио је име по Кемалу Ататурку.

Хоће ли Србија бити успешна у односима са Турском или не, то зависи пре свега од њене способности да препозна властите актуелне интересе и досег својих моћи. А то подразумева огромну дозу политичког реализма и прагматизма у сучељавању са неоосманизмом. Ако буде успешна у свему томе, могла би да има огромне користи. Али ако не буде успешна, нико јој неће за то бити крив јер су односи међу великим силама на Балкану потпуно јасни. Сада је Србија на потезу. Можемо се само надати да ће бити

„Стратегијска дубина“ турске спољне политике

Пише: Мирослав Свирчевић
понедељак, 19 јул 2010 13:37

успешна и ефикасна. То нас све обавезује да се дубоко замислимо над порукама Танасковићеве изванредно подстицајне књиге.